

Latvijas Universitātes
FILOZOFIJAS UN
SOCIOLOGIJAS
INSTITŪTS

PostDoc
Latvia

MĀJSAIMNIECĪBU UZKRĀJUMU VEIDOŠANA BALTIJAS VALSTĪS

Politikas pārskats

Dr. sc. soc. Andris Saulītis

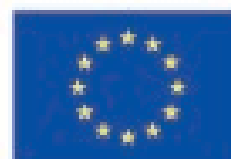
Rīga 2021

*Pēcdoktorantūras projekts «Vai gatavi krīzei?
Mājsaimniecību uzkrājumu veidošanas stratēģijas un
to veicināšana», nr. 1.1.1.2/VIAA/4/20/612*

Valsts izglītības
attīstības aģentūra

NACIONĀLAIS
ATTĪSTĪBAS
PLĀNS 2020

EIROPAS SAVIENĪBA

Eiropas Reģionālās
attīstības fonds

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

MĀJSAIMNIECĪBU UZKRĀJUMU VEIDOŠANA BALTIJAS VALSTĪS

Politikas pārskats

Šis politikas pārskats dod ieskatu Baltijas valstu īstenotajās darbībās kopš neatkarības atjaunošanas mājсаimniecību uzkrājumu veidošanas sekmēšanai. Tā ietvaros analizēti normatīvie akti, kas saistīti ar dažādu uzkrājumu instrumentu stimulēšanu (pensiju sistēma, nodokļu atvieglojumi), kā arī apskatīti un skaidroti iemesli atšķirībām uzkrājumu prakšu atšķirībām starp Baltijas valstu mājсаimniecībām. Tāpat ziņojumā piedāvāti risinājumi, kā veicināt mājсаimniecību uzkrājumu veidošanu, piemērojot t.s. uzvedības politikas (*behavioural policy*) instrumentus.

UZKRĀJUMU VEIDOŠANAS TEORĒTISKĀS PERSPEKTĪVAS

Valsts politiku uzkrājumu veidošanas jomā ietekmējuši trīs virzieni, kas atšķirīgi skaidro mājсаimniecību uzkrājumu veidošanas cēloņus un izpausmes: (1) Keinsa ekonomikas cikliskuma teorija (Keynes 1936); (2) dzīvescikla un pastāvīgā ienākuma teorija (Ando un Modigliani 1963; Friedman 1957); (3) uzvedības ekonomikas un kognitīvo šķēršļu pieeja (Thaler 1990). Tālāk šajā apakšnodaļā konspektīvi izklāstīti katras interpretācijas pamatuzskati un tās ietekme uz praktisko politiku.

Keinsiānisma perspektīvā uzkrājumi ir viens no patēriņa veidiem. To veidošanās un īpatsvars no mājсаimniecības ienākumiem ir atkarīgs no ekonomikas cikliskuma: brīžos, kad ienākumi ir augsti, pieaug uzkrājumi; kad tie ir zemi vai nav vispār, uzkrājumi netiek veidoti un/vai patērēti. Keinsa ekonomikas skatījumā indivīdi rēķinās ar ekonomikas cikliskumu un daļēju neprognozējamību: nodarbinātības periodi mijas ar bezdarba intervāliem visas dzīves laikā. Tāpēc uzkrājumu veidošana saistīta ne vien ar vecumdienām, bet gan ar visdažādākajiem iespējamiem ekonomiskajiem šokiem, kurus palīdz absorbēt uzkrājumi. No otras puses, Keinsiānisms paredz, ka līdz ar ienākumu pieaugumu palielinās arī

mājsaimniecības ienākumu īpatsvars, kas tiek novirzīts uzkrājumu veidošanai. Tādējādi, jo augstāks valsts labklājības līmenis, jo lielāki mājsaimniecību uzkrājumi.

Alternatīva Keinsa skatījumam ir dzīvescikla un pastāvīgā ienākumu pieeja. Tā ietvaros indivīdu ekonomiskā uzvedība ir saistīta ar spēju, vēlmi un nepieciešamību plānot savu materiālo labklājību plašākā laika horizontā, ne vien īstermiņā. Indivīdi veido uzkrājumus laikā, kad ir aktīvi nodarbināti, savukārt vecumdienās, kad vairs netiek gūti darba ienākumi, uzkrājumi tiek tērēti. Tātad, indivīdi jebkurā dzīves brīdī, kad gūst ieņēmumus, noteiktu ienākumu daļu novirza uzkrājumiem. Zināmā mērā no tā izriet arī pasaulē pastāvošā tradicionālā pensiju sistēma, kura apliek darbaspēka ieņēmumus ar sociālo nodokli, kas paredzēts pensiju izmaksai mūža nogalē.

Abas iepriekšminētās teorijas ir radušās relatīvi tālā pagātnē, bet it sevišķi dzīvescikla un pastāvīgā ienākuma pieejam joprojām būtiski ietekmē valstu politiku uzkrājumu veidošanas jomā. Abām pieejām ir kas kopīgs: tās pieņem, ka indivīdi rīkojas saskaņā ar mērķi maksimizēt peļņu, apzinoties un ņemot vērā lēmumu īstermiņa un ilgtermiņa sekas. Sākot ar deviņdesmitajiem gadiem, šim uzskatam, kas saistīts ar racionālo teoriju, veltīta nopietna kritika, kura nākusi līdz ar uzvedības ekonomikas attīstību. Indivīdi ne vienmēr spēj, vēlas un attiecīgi rīkojas, lai sasniegtu maksimālu ekonomisko labumu. Piemēram, Eiropas mājsaimniecības pirms 2008. gada finanšu krīzes uzkrājumu veidošanā nereaģēja uz monetāro politiku saskaņā ar racionālo teoriju (Bouyon 2016). Indivīdiem raksturīga mentālā grāmatvedība (*mental accounting*): dažāda veida ienākumi tiek vērtēti dažādi (Thaler 1990). Tāpat raksturīgs augstāk vērtēt mazākus ienākumus īstermiņā nekā augstākus ienākumus vēlāk. Tieši šī tagadnes šķēršļa priekšroka (*present-bias preference*) visbiežāk tiek saistīta ar mājsaimniecību nespēju veidot uzkrājumus. To var efektīvi novērst ar finanšu pratību un sociālajām normām (Dur u.c. 2019), kas var būt ieaudzinātas ģimenē (Brounen, Koedijk, un Pownall 2016), apņemšanās rīku (*commitment devices*) pielietošana (Breza un Chandrasekhar 2015), kā arī kognitīvu īsceļu izmantošana (Choi u.c. 2017) un izvēles arhitektūras risinājumiem.

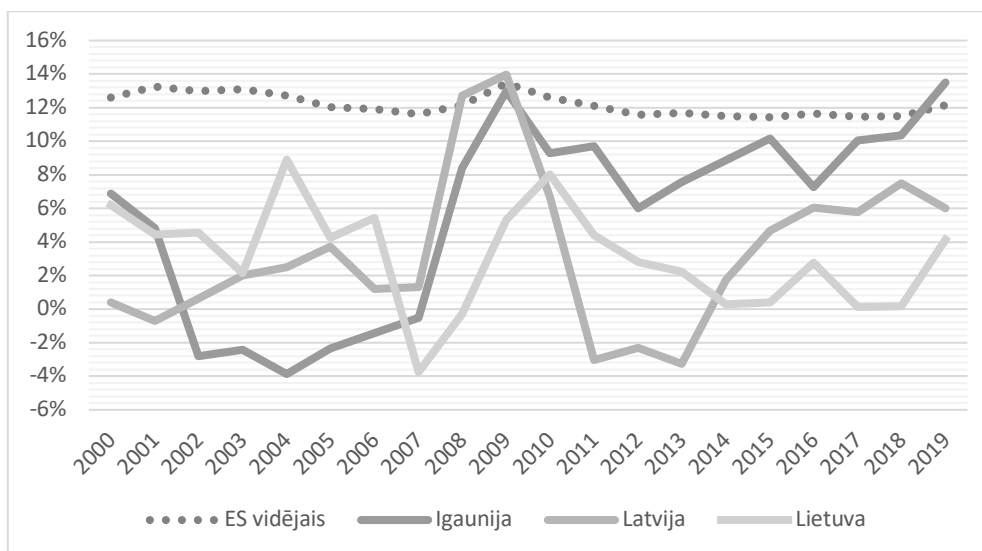
Nākamajā nodaļā aprakstītās atšķirības starp Baltijas valstu mājsaimniecībām uzkrājumu veidošanā pēdējo 30 gadu laikā ir zināmā mērā pretrunīgas: pēc starptautisko

institūciju ieteikumiem tās izveidojušas salīdzinoši līdzīgas pensiju sistēmas un uzkrājumu stimulējošas nodokļu politikas (Chłoń-Domińczak 2018; Raudla un Staehr 2003). Arī to ekonomikas ir relatīvi līdzīgas. Tajā pašā laikā mājsaimniecību uzkrājumu stratēģijas ir bijušas krasi atšķirīgas. Jāņem vērā, ka iepriekš aprakstītās trīs augstākminētās pieejas nav savstarpēji izslēdzošas tādā ziņā, ka sabiedrību veido dažādi indivīdi ar dažādām interesēm un uzvedības motivāciju. Taču valstu politika spēj ietekmēt, kādā ekonomiskā ietvarā indivīdi plāno savus izdevumus. Tāpēc jo svarīgāk ir konstatēt, kādu pieeju ir īstenojušas katra no Baltijas valstīm.

Baltijas valstu mājsaimniecību uzkrājumu veidošanas stratēģijas

Saskaņā ar *Eurostat* datiem, Baltijas valstu mājsaimniecību bilance kopš 2017. gada nav negatīva: ieņēmumi ir balansā vai pārsniedz izdevumus (skat. Grafiku nr. 1). Tomēr tikai Igaunijā uzkrājumu līmenis ir tuvu vai pārsniedz Eiropas Savienības vidējo uzkrājumu līmeni, kamēr Latvijā tas ir 5%-7% robežās, bet Lietuvā visbiežāk mājsaimniecību budžets ir bijis sabalansēts, tādējādi neveidojot uzkrājumus.

Grafiks nr. 1. Baltijas valstu mājsaimniecību uzkrājumu līmenis

Datu avots: Eurostat, 2021

Mājsaimniecību uzkrājumu veidošana gan ir piedzīvojusi būtisku dinamiku Baltijas valstīs. Laikā no 1999. līdz 2008. gadam tā bija samērā līdzīga visās trijās Baltijas valstīs:

uzkrājumi būtiski atpalika no Eiropas Savienības vidējā līmeņa, brīžam pat mājsaimniecību bilancei esot negatīvai. Uzkrājumu līmenis būtiski pieaug 2008. gada krīzes laikā un īsi pēc tās. Savukārt pēcāk Baltijas valstu mājsaimniecību uzkrājumu tendences ir atšķirīgas. Igaunijā tie saglabājas relatīvi augsti, vidēji 9% no ieņēmumiem. Latvijā, savukārt, uzkrājumu bilance – tikpat strauji kā pieauga krīzes laikā – pēc krīzes periodā būtiski samazinās un ir negatīva trīs gadus pēc kārtas (2011-2013), līdz pēdējos gadus uzkrājumiem tiek novirzīti vidēji 6% no ieņēmumiem. Savukārt Lietuvā uzkrājumi ne brīdi nav negatīvā zīmē, bet pēdējos gadus ir viszemākie Baltijas valstu vidū. Lietuvā nekad, pat ne 2008. gadā, kad novērojams finanšu krīzes izraisītais ekonomikas šoks, mājsaimniecību uzkrājumi nesasniedz Eiropas Savienības mājsaimniecību vidējo līmeni, atšķirībā no Latvijas un Igaunijas.

Baltijas valstu atšķirīgo uzkrājumu prakses pēc 2008. gada nevar norakstīt uz centrālo banku monetāro politiku un ar to saistītajām procentu likmju izmaiņām. Pievienojoties Eiropas Savienības Ekonomiskajai un monetārajai savienībai (Igaunija – 2011. gadā; 2014. gadā – Latvija; 2015. gadā – Lietuva), galveno procentu likmes, kas ietekmē termiņdepozītu noguldījumu likmes, ir vienādas visās trīs Baltijas valstīs. Tā vietā, kā norāda Igaunijas Bankas ekonomiste Natālija Levenko (2020), nozīme ir ienākumu pieaugumam un izmaiņām nodarbinātības ienākumu prognozējamībai. Citiem vārdiem, tas liecina, ka uzkrājumu veidošana ir saistīta gan ar Keinsa teorētisko pieeju, gan ar pastāvīgā ienākuma pieņemumu.

Tomēr Levenko secinājumi balstīti uz 24 Eiropas valstu paneli. Citos pētījumos norādīts, ka uzkrājumu veidošanas kultūra ir atšķirīga starp Austrumu un Rietumeiropas valstīm un pat katrā valstī atsevišķi (Bouyon 2016; Niculescu-Aron un Mihăescu 2012), tāpēc būtiski izpētīt, vai atsevišķu valstu uzkrājumu veidošanas īpatnības atbilst vispārējam modelim. Sīkāk apskatot Baltijas valstu uzkrājumu līmeni līdz 2008. gada krīzei, redzams, ka tā ir pretrunā Keinsa teorētiskajam priekšstatam, ka mājsaimniecības ekonomikas augšupejas laikā un pie lielākas turības uzkrās vairāk. Tas izskaidrojams ar to, ka 21. gadsimtā daudzviet, tai skaitā Baltijas valstīs, novērojams t.s. privatizētais Keinsiānisms: ekonomikas stimulēšanu ar kreditēšanas palīdzību veic mājsaimniecības (Crouch 2009). Baltijas valstīs pirms 2008. gada krīzes novērojamā ekonomikas izaugsme balstījās uz mājsaimniecību neilgtspējīgu kreditēšanas pieaugumu un veicināja patēriņu, ne uzkrāšanu (Dühaupt un Hein 2019; Sommers 2018). Tādējādi uzskatāms, ka Baltijas valstu uzkrājumu veidošanu politiskā līmenī

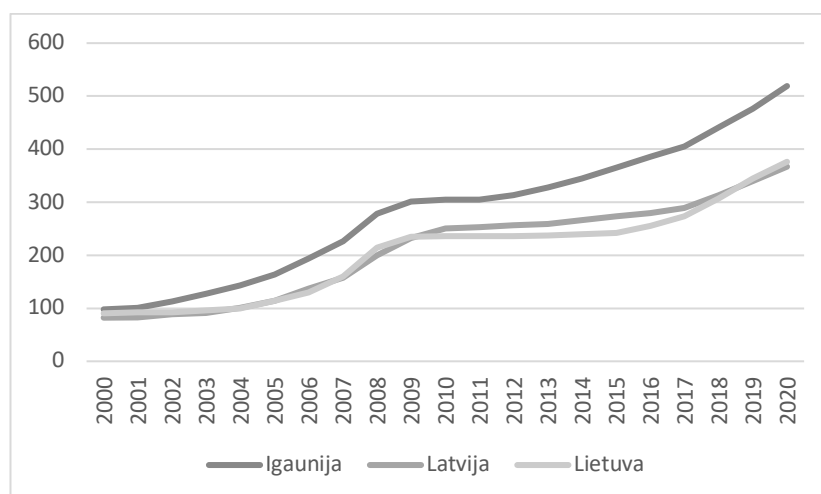
līdz 2008. gadam ir ietekmējusi privatizētā Keinsiānisma aktīva ieviešana. Par to liecina arī novērojums, ka visā Austrumeiropā, Eiropas Savienības jaunajās dalībvalstīs, uzkrājumi un ārvalstu kapitāls zināmā mērā pirms krīzes ir bijuši savstarpēji aizvietojoši elementi (Schrooten un Stephan 2005). Savukārt pēc 2008. gada krīzes katrā no Baltijas valstīm īstenotas acīmredzami atšķirīgas fiskālās politikas, kas ir mainījušas mājsaimniecību uzvedību uzkrājumu veidošanā. Nākamajā nodaļā apskatīti politikas ietvari Baltijas valstīs, analizējot iespējamus cēloņus atšķirīgajai uzkrājumu kultūrai pēc 2008. gada krīzes.

Politikas ietvars uzkrājumu veidošanai Baltijas valstīs

Visbiežāk valstis ietekmē uzkrājumu veidošanu, izveidojot un uzturot pensiju sistēmu, nosakot obligātu iedzīvotāju līdzdalību tās darbībā, kā arī piemērojot nodokļu atlaides atsevišķiem uzkrājumiem. Kā jau minēts iepriekš, pensiju sistēma visās trīs Baltijas valstīs ir samērā līdzīga. Tā balstās trīs līmeņos, kur svarīgākās ir individuālās iemaksas, kas tiek aprēķinātas no saņemtā darba ienākuma, nosakot indivīda nākotnes pensiju. Dalība pensiju pirmajā līmenī ir obligāta, savukārt pārējos līmeņos dalības nosacījumi ir atšķirīgi katrā no Baltijas valstīm.

Iedzīvotāju pensijas apmērs Baltijas valstīs lielā mērā ir atkarīgs no iemaksām 1. pensiju līmenī un valsts politikas, kā minētās iemaksas tiek izmantotas, lai aprēķinātu pensijas apmēru (Raudla un Staehr 2003). Tāpat to ietekmē ģeogrāfiskais ekonomikas apmērs, jo no nedeklarētas nodarbinātības atskaitījumi iemaksām netiek aprēķināti, kā arī netiek uzskaitīts darba stāžs. Nedeklarētas darba samaksas apjoms ir vismazākais Igaunijā, kur 2020. gadā tas veidoja 13.2%, savukārt Lietuvā tie bija 15.3%; tajā pašā laikā Latvijā t.s. "aplakšņu algas" veido 23.5% (Sauka un Putniņš 2021). Tomēr tam nav tiešas korelācijas ar pensijas apmēru: kaut gan visaugstākais pensijas vidējais apmērs ir Igaunijā, Lietuvā vidējā pensija ir tuvāka Latvijas rādītājam – atšķirībā no ģeogrāfiskā ekonomikas rādītāja (skat. Grafiku nr. 2).

Grafiks nr. 2. Izmaksāto vecuma pensiju vidējais apmērs Baltijā (euro)

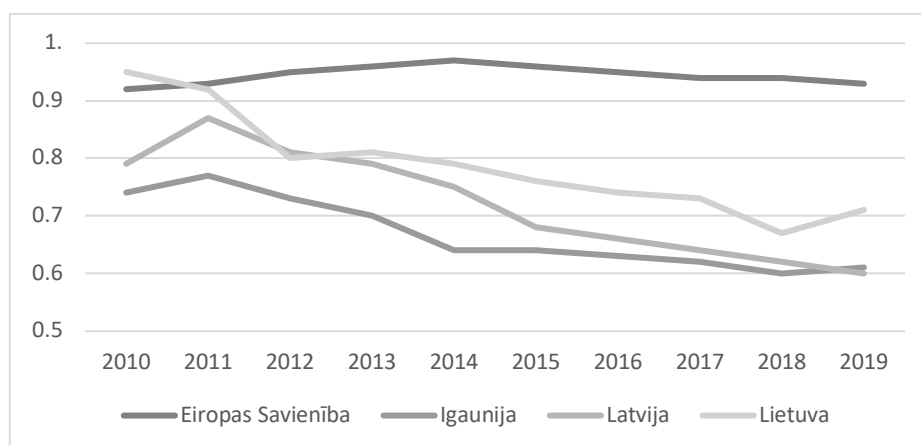

Datu avots: Baltijas valstu oficiālās statistikas vietnes, 2021

Saskaņā ar dzīvescikla teoriju, valstī, kur pensijas apmērs ir vismazākais, iedzīvotāji uzkrātu relatīvi vairāk nekā valstī, kur pensijas apmērs ir relatīvi mazāks. Taču dati par vidējo pensijas apmēru Baltijas valstīs liecina par pretēju tendenci pēc 2008. gada. Kaut gan Igaunijā ir visaugstākās pensijas, šajā valstī pēdējo gadu laikā ir visaugstākais uzkrājumu līmenis. Savukārt pārējās Baltijas valstīs pensijas ir zemākas, bet arī uzkrājumu līmenis arī ir viszemākais.

Taču augstākminētais absolūtās pensijas apmērs tikai daļēji var atspoguļot valsts spēju nodrošināt ar pensiju sistēmas palīdzību labklājīgu dzīvesveidu vecumdienās un mazināt nepieciešamību iedzīvotājiem uzkrāt. Dzīvescikla pieejā svarīga ir tieši relatīvā labklājība jeb cik lielā mērā samazinās ienākumi vecumdienās. Saskaņā ar *Eurostat* datiem, ienākumu mediāna iedzīvotājiem virs 60 gadiem Baltijas valstīs veido 60%-70% no tā, ko saņem jaunākas vecuma grupas. Grafikā nr. 3 redzams, ka visās Baltijas valstīs tas ir būtiski samazinājies kopš 2010. gada. Visbūtiskāk ienākumi samazinās tieši Lietuvā, kur pagājušās desmitgades sākumā relatīvie ienākumi iedzīvotājiem virs 60 gadiem pat pārsniedza Eiropas Savienības vidējo rādītāju. Taču šobrīd tas ir vien aptuveni 70% līmenī. Eiropas Komisijas pārskatā par pensiju līmeni un sociālo nodrošinājumu atzīts, ka pensiju līmenis visās trīs Baltijas valstīs pakļauj vairumu iedzīvotāju vecumdienās nabadzības riskam (European Commission 2018).

Grafiks nr. 3. Relatīvā ienākumu mediāna iedzīvotājiem vecumā virs 60 gadiem

Datu avots: Eurostat, 2021

Saskaņā ar dzīvescikla pieeju, tieši Igaunijā un Latvijā ienākumu nevienlīdzība starp vecuma grupām stimulētu veidot uzkrājumus. Daļēji tas atbilst patiesībai, jo visvairāk uzkrājumiem pēdējos gados novirza Igaunijas un Latvijas mājsaimniecības, bet vismazāk – Lietuvas. Tajā pašā laikā jāņem vērā, ka tikai Igaunijā uzkrājumi pēdējo gadu laikā sasniedz Eiropas Savienības vidējo līmeni, kaut gan ienākumu līmenis vecumdienās Baltijā kopš 2012. gada būtiski atpaliek no Eiropas Savienības vidējā rādītāja un ir ar lejupejošu tendenci. Tādējādi – saskaņā ar dzīvescikla pieeju – mājsaimniecībām būtu jāuzkrāj ievērojami vairāk nekā vidēji Eiropas Savienības valstīs.

No otras puses, augstākminētā relatīvā ienākumu nevienlīdzība drīzāk norāda uz Baltijas valstu īstenotās politikas un mājsaimniecību uzvedības sekām, nevis cēloņiem. Tieši mājsaimniecību zema uzkrājuma līmenis rada priekšnoteikumus ienākumu nevienlīdzībai starp vecuma grupām. Acīmredzami Baltijas mājsaimniecības neuzkrāj pietiekami aktīvajā nodarbinātības periodā saskaņā ar dzīvescikla pieeju, tādējādi pakļaujot sevi būtiskam ienākumu kritumam un nabadzības riskam vecumdienās.

Baltijas valstu piedāvātais risinājums ir personalizēt pensiju uzkrājumu. Tas tiek darīts, veidojot 2. pensiju līmeni. Tas ir piesaistīts konkrētam indivīdam un tas ir uzkrājošs: atskaitījumi pensiju 2. līmenim tiek ieguldīti finanšu tirgos. Šajā līmenī dalība mēdz būt brīvprātīga vai obligāta atsevišķām iedzīvotāju grupām, tāpat iemaksu īpatsvars no kopējiem atskaitījumiem no darba ienākumiem ir katras valsts politiskā izšķiršanās.

Attiecībā uz sistēmas brīvprātīgumu, Latvijā un Igaunijā, kur pensiju 2. līmenis tika ieviests pagājušā gadsimta beigās, lielākā daļa iedzīvotāju dalība ir obligāta. Tikmēr Lietuva 2. pensiju līmeni ieviesa 2004. gadā, un tas ir brīvprātīgs. Tajā pašā laikā Igaunijā no šī gada dalība 2. pensiju līmenī ir brīvprātīga. Savukārt attiecībā uz iemaksu apjomu, atskaitījumi ir būtiski mainīti pēdējo gadu laikā. 2008. gada finanšu krīzes iespaidā tie tika samazināti, novirzot lielāku iemaksu daļu pensiju 1. līmeni, savukārt pēc tam tie ir palielināti. Kopumā jāsecina, ka pensiju 2. līmeņa darbība Baltijas valstīs ir pakļauta biežām un neprognozējamām izmaiņām, kas apgrūtina mājsaimniecību spēju prognozēt pensijas apmēru un paļauties uz pensiju 2. līmeni kā stabilu investīciju uzkrājumiem. Par to arī liecina Igaunijas iedzīvotāju rīcība pirmajos mēnešos pēc pensiju sistēmas reformas: 18% iedzīvotāju pieteica līdzekļu izņemšanu no 2. pensiju līmeņa, no kuriem lielai daļai motivācija bija neuzticēšanās sistēmas stabilitātei un riskam, ka nākotnē šo uzkrājumu nebūs iespējams izņemt (Luminor 2021).

Savukārt 3. pensiju līmenis ir pilnībā brīvprātīgs. Iemaksas šajā pensiju līmenī visās Baltijas valstīs tiek stimulētas ar dažādām nodokļu atlaidēm, visnelabvēlīgākajā situācijā esot tieši Latvijas iedzīvotājiem (Dundure un Sloka 2020). Tajā pašā laikā tieši Latvijā salīdzinoši vairāk iedzīvotāju (17.2%) ir iesaistījušies 3. pensiju līmenī nekā Igaunijā (6.8%) vai Lietuvā (4.4%) (Dundure un Sloka 2020, 149). Tomēr tas kopumā neveicina plašāku uzkrājumu veidošanu. Nodokļu atlaides atsevišķiem uzkrājuma veidiem Latvijā vilina uzkrājumus novirzīt konkrētajiem uzkrājuma produktiem, bet nepalielina kopējo uzkrājumu mājsaimniecību ekonomiskajā aktivitātēs (Fadejeva un Tkačevs 2021).

Kopumā jāsecina, ka esošais politikas ietvars Baltijas valstīs, kas stimulē uzkrājumu veidošanu, pēdējo divu desmitgažu laikā nav bijis sekmīgs, lai veicinātu mājsaimniecībām pastāvīgi uzkrāt Eiropas Savienības dalībvalstu mājsaimniecību vidējam uzkrājumu līmenim atbilstošu ienākumu daļu. Kamēr Rietumeiropā pensijas (gan privātajos fondos uzkrātā, gan valsts uzturētā) veido ievērojamu daļu no uzkrājumiem, Baltijas valstīs tā nespēj novērst lielā iedzīvotāju daļā nabadzības risku vecumdienās. Turklāt Baltijā pensiju sistēmas ir bijušas pakļautas ārkārtīgi biežām reformām un pārmaiņām, kaut pamatprincipi ir saglabāti nemainīgi kopš pagājušā gadsimta beigām. Taču, tā vietā lai šāda situācija stimulētu uzkrājumu veidošanu, vien Igaunijā uzkrājumi pēdējos gadus sasnieguši Eiropas Savienības vidējo līmeni.

Viens no alternatīviem uzkrājumu veidiem ir ieguldījumi citos aktīvos, piemēram, nekustamais īpašums, automašīnas utml. (Guiso un Sodini 2013; Salotti 2010) Kaut gan Baltijas valstīs daudz biežāk mājsaimniecībām aktīvu lokā ir nekustamie īpašumi, to vērtība ir par vairākām reizēm zemāka nekā vidējā īpašuma vērtība eirozonas valstīs (Bielskis un Čiginas 2020; Fadejeva, Lapiņš, un Zorgenfreiņa 2018; Meriküll un Rõõm 2019). Tādējādi tie nespēj kompensēt alternatīvu uzkrājumu nepieciešamību, lai nodrošinātu stabilu labklājību un kompensētu ienākumu zudumu nepieciešamības gadījumā.

Nākotnes politikas vadlīnijas Baltijas valstīs: iespējamie un nepieciešami virzieni

Turpmākajās desmitgadēs lielākais izaicinājums Baltijas valstīs būs sabiedrības novecošanās. Būtiski nepalielinoties sabiedrības ataudzei vai kardināli nemainot imigrācijas politiku, pensiju sistēma, kas jau šobrīd ievērojamu sabiedrības daļu pakļauj nabadzības riskam vecumdienās, nespēs nodrošināt adekvātu ienākumu līmeni vairumam sabiedrības locekļu vecumdienās (European Commission 2018). Tādējādi individuālu uzkrājumu veidošana gan vecumdienām, gan negaidītiem ekonomiskajiem šokiem ir fundamentāli svarīga, kam Baltijas valstu valdībām ir aktīvi jāpievēršas.

Nemot vērā Baltijas valstu atšķirīgo situāciju no Rietumeiropas valstīm, kad absolūti lielākajai daļai mājsaimniecību aktīvos ir nekustamais īpašums, mantošana un dāvināšana iespējams būs viens no turības avotiem, ar kuru būtu potenciāli iespējams aizstāt uzkrājumu veidošanu. Taču jāņem vērā, ka īpašumu vērtība vairums Baltijas valstu iedzīvotājiem ir zema. Piemēram, Latvijā mājsaimniecības apdzīvotā nekustamā īpašuma mediānas vērtība 2014. gadā bija vien 15 100 eiro, Igaunijā tā bija gandrīz trīsreiz lielāka, bet eirozonā vidēji – 11 reizi lielāka (Fadejeva, Lapiņš, un Zorgenfreiņa 2018, 23). Tajā pašā laikā nākotnē Baltijas valstīm ir jāpievērš uzmanība mantošanas un dāvināšanas praksēm, lai tās nepalielinātu nevienlīdzību. Saskaņā ar Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas datiem, Latvijā ir ceturrtā augstākā bagātību koncentrācija turīgākajai decilei (tai pieder 63% bagātību), savukārt Igaunijā – astotā (56%), kamēr organizācijas dalībvalstu vidū vidējais rādītājs ir 52% (OECD 2021). Kā norāda Tomass Piketī (2015), kapitāla koncentrācijas un tā pieaugumam vairākās

paaudzēs pārsniedzot darba ražīgumu rezultātā kapitāls nonāk mazas sabiedrības daļas rokās un ir būtisks uzkrājumu veids, kas ar mantojumu un dāvināšanas palīdzību tiek nodots no paaudzes paaudzē (Piketī 2015, 482–94).

Taču mantojuma un dāvināšanas nodokļi nespēs kompensēt zemu uzkrājumu līmeni. Tāpēc Baltijas valstu valdībām būtu jāizmanto uzvedības politikas instrumenti, lai veicinātu uzkrājumu veidošanu. Šobrīd šis virziens Baltijas valstīs ir maz attīstīts, kaut gan līdzšinējie pētījumi apliecina šo instrumentu efektivitāti (Congdon 2011; Hallsworth 2020). Tāpat jāņem vērā, ka uzkrājumu veidošanu ietekmē tiklab finanšu pratība, cik ģimenes vērtības (Brounen, Koedijk, un Pownall 2016). Viens no virzieniem ir uzkrājumu veicināšana ar loterijas palīdzību. Novērota korelācija starp mājsaimniecībām ar zemiem uzkrājumiem un dalību loterijās: jo zemāki uzkrājumi, jo augstāka dalība laimestu izlozēs (Atalay u.c. 2014). Apvienojot šos elementus – iesaistot loterijās uzkrājumu kontus – ir iespējams stimulēt uzkrāšanas uzvedību.

Vēl viens virziens būtu aktīvāka iedzīvotāju līdzdalība pensiju 2. līmenī, tai skaitā veicinot iedzīvotāju dalību, ja tā ir brīvprātīga. Piemēram, Latvijas iedzīvotāji kūtri seko līdz 1. līmenim un izmanto iespēju mainīt plāna pārvaldnieku (Rajevska 2018). Daudzi pētījumi ir atklājuši, ka atgādinājumi par uzkrājumu mērķi un nepieciešamību spēj pievērst individu uzmanību uzkrājumu veidošanai un palielināt mājsaimniecību novirzītos resursus uzkrājumiem (Choi u.c. 2017; Karlan u.c. 2016; Steinert u.c. 2018). Baltijas valstīm būtu jāizmanto tehnoloģiju piedāvātas priekšrocības un jāatgādina par iespējām iesaistīties vai 2. pensiju līmenī un/vai mainīt fonda pārvaldniekus (Abdukadirov 2016). Tāpat būtu jādomā par veidiem, kā iesaistīt darba devējus privāto pensiju fondu veidošanā, kas veicina uzkrājumu veidošanu (Congdon 2011).

Novērots, ka efektīvs brīdis, kad veicināt mājsaimniecību uzkrājumus, ir nodokļu atmaksas saņemšana (Roll u.c. 2019). Visās trīs Baltijas valstīs iedzīvotāji saņem nodokļu atlaides par noteiktu uzkrājumu veidošanu, bet nodokļu atlaides un pārmaxsa mēdz veidoties no dažādām ekonomiskajām aktivitātēm. Šobrīd neviena no Baltijas valstīm neizmanto nodokļu pārmaxsu, lai stimulētu uzkrājumu veidošanu, piemēram, automātiski novirzot pārmaxsāto summu pensiju uzkrājumam vai kā citādi virzot iedzīvotājus uzkrāt.

Kopsavilkums

Neatkarīgi no tā, vai Baltijas valstu valdības pēc savas ekonomiskās dabas seko Keinsa vai patstāvīgā ienākuma uzkrājumu veidošanas principiem, šī politikas pārskata ietvarā secināts, ka ne vienā, ne otrā gadījumā tā nav efektīva. Mājsaimniecības nespēj novirzīt pietiekamus līdzekļus uzkrājumiem nedz ekonomikas augšupejas periodos, nedz ilgtermiņa uzkrājumiem. Lielā mērā to ir ietekmējusi globālā kapitāla brīvā kustība un privatizētais Keinsiānisms. Ņemot vērā demogrāfisko slodzi un mājsaimniecību ekonomisko uzvedību, Baltijas valstu valdībām ir jārīkojas, lai liela daļa sabiedrības nākotnē nedzīvotu nabadzībā, kā arī netiktu bremsēta ekonomiskā attīstība.

Pensiju sistēmas spēja nodrošināt pārtikušas vecumdienas Baltijas valstīs ir zema. Tajā pašā laikā iedzīvotāju uzkrājumu veidošanas stratēģijas ir vāji saistītas ar prognozējamo pensijas apmēru. Nestabilitāte, kuru rada vairākkārtīgas izmaiņas pensiju sistēmās, drīzāk veicinājušas nevis uzkrājumu veidošanu, bet gan tūlītēju patēriņu. Ieguldījumi mājsaimniecības nekustamajā īpašumā nekompensēs ienākumu kritumu lielākajai daļai mājsaimniecību, jo to vērtība ir relatīvi zema.

Baltijas valstīs maz tiek izmantots uzvedības politikas (*behavioural policy*) instrumentu loks. Nodokļu atlaides, kas ir viens no potenciālajiem virzieniem, nav efektīvs veids, lai palielinātu kopējo uzkrājumu apjomu. Tā vietā Baltijas valstu valdībām jāveicina uzkrājumi ar vieglas intervences pavirzītājiem: atgādinājumiem par mērķiem, noklusējuma izvēles arhitektūru, kas novirza nodokļu pārmaksu uzkrājumiem un dažādām aktivitātēm, piemēram, loterijas, kuras mudina iedzīvotājus uzkrāt, spējot investēt ilgtermiņa labklājībā, ne īstermiņa ieguvumā.

Atsauces

- Abdukadirov, Sherzod, red. 2016. *Nudge Theory in Action: Behavioral Design in Policy and Markets*. Springer International Publishing : Imprint: Palgrave Macmillan.
- Ando, Albert, un Franco Modigliani. 1963. "The "Life Cycle" Hypothesis of Saving: Aggregate Implications and Tests". *The American Economic Review* 53(1): 55–84.
- Atalay, Kadir, Fayzan Bakhtiar, Stephen Cheung, un Robert Slonim. 2014. "Savings and Prize-Linked Savings Accounts". *Journal of Economic Behavior & Organization* 107: 86–106.
- Bielskis, Karolis, un Andrius Čiginas. 2020. *Household Wealth and Finances. Results for Households in Lithuania for 2017*. Vilnius, Lithuania: Bank of Lithuania.
- Bouyon, Sylvain. 2016. "Policy Options for European Household Saving". *Journal of Economic Integration* 31(1): 134–65.
- Breza, Emily, un Arun G. Chandrasekhar. 2015. *Social Networks, Reputation and Commitment: Evidence from a Savings Monitors Experiment*.
- Brounen, Dirk, Kees G. Koedijk, un Rachel A. J. Pownall. 2016. "Household Financial Planning and Savings Behavior". *Journal of International Money and Finance* 69: 95–107.
- Chłoń-Domińczak, Agnieszka. 2018. "Impact of Changes in Multi-Pillar Pension Systems in CEE Countries on Individual Pension Wealth*". *Journal of Pension Economics & Finance* 17(1): 110–20.
- Choi, James J., Emily Haisley, Jennifer Kurkoski, un Cade Massey. 2017. "Small Cues Change Savings Choices". *Journal of Economic Behavior & Organization* 142: 378–95.
- Congdon, William J. 2011. *Policy and Choice: Public Finance through the Lens of Behavioral Economics*. Washington: Brookings Institution Press.
- Crouch, Colin. 2009. "Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime". *British Journal of Politics & International Relations* 11(3): 382–99.
- Dundure, Evija, un Biruta Sloka. 2020. "Tax Incentives as a Part of Governments' Applied Mechanisms for the Third Pension Pillar in Estonia, Latvia, and Lithuania". *European Integration Studies* 1(14): 146–55.
- Dünhaupt, Petra, un Eckhard Hein. 2019. "Financialization, distribution, and macroeconomic regimes before and after the crisis: a post-Keynesian view on Denmark, Estonia, and Latvia". *Journal of Baltic Studies* 50(4): 435–65.
- Dur, Robert, Dimitry Fleming, Marten van Garderen, un Max van Lent. 2019. Tinbergen Institute Discussion Papers *A Social Norm Nudge to Save More: A Field Experiment at a Retail Bank*. Tinbergen Institute.
<https://ideas.repec.org/p/tin/wpaper/20190063.html>.

- European Commission. 2018. *Pension Adequacy Report 2018. Current and Future Income Adequacy in Old Age in the EU. Volume 2 - Country Profiles*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fadejeva, Ludmila, Jānis Lapiņš, un Līva Zorgenfreiņa. 2018. *Latvijas mājsaimniecību finanšu un patēriņa apsekojuma rezultāti*. Rīga: Latvijas Banka.
https://www.bank.lv/images/stories/pielikumi/publikacijas/petijumi/dm_1-2018_lv.pdf.
- Fadejeva, Ludmila, un Oļegs Tkačevs. 2021. "Are Tax-Favoured Savings Plans Effective in Raising Private Savings?" : 31.
- Friedman, Milton. 1957. "The Permanent Income Hypothesis". *A Theory of the Consumption Function*: 20–37.
- Guiso, Luigi, un Paolo Sodini. 2013. "Chapter 21 - Household Finance: An Emerging Field". *No Handbook of the Economics of Finance*, red. George M. Constantinides, Milton Harris, un Rene M. Stulz. Elsevier, 1397–1532.
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780444594068000214> (2020. gada 22. jūnijā).
- Hallsworth, Michael. 2020. *Behavioral Insights*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Karlan, Dean, Margaret McConnell, Sendhil Mullainathan, un Jonathan Zinman. 2016. "Getting to the Top of Mind: How Reminders Increase Saving". *Management Science* 62(12): 3393–3411.
- Keynes, John Maynard. 1936. *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. Place of publication not identified: Stellar Classics.
- Levenko, Natalia. 2020. "Perceived Uncertainty as a Key Driver of Household Saving". *International Review of Economics & Finance* 65: 126–45.
- Luminor. 2021. *Pensiju reforma Igaunijā: nepilnu trīs mēnešu laikā pensijas 2. līmeņa uzkrājumu pirmstermiņa izņemšanai pieteikuši jau 18 % iedzīvotāju*.
<https://www.financelatvia.eu/news/pensiju-reforma-igaunija-nepilnu-tris-menesu-laika-pensijas-2-limena-uzkrajumu-pirmstermina-iznemsanai-pieteikusi-jau-18-iedzivotaju/> (2021. gada 12. jūlijā).
- Meriküll, Jaanika, un Tairi Rõõm. 2019. *Estonian Household Finance and Consumption Survey: Results from the 2017 Wave*.
<https://www.eestipank.ee/en/publication/occasional-papers/2019/12019-jaanika-merikull-tairi-room-estonian-household-finance-and-consumption-survey-results-2017>.
- Niculescu-Aron, Ileana, un Constanța Mihăescu. 2012. "Determinants of Household Savings in EU: What Policies for Increasing Savings?" *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 58: 483–92.

- OECD. 2021. *Inheritance Taxation in OECD Countries*. OECD. https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/inheritance-taxation-in-oecd-countries_e2879a7d-en.
- Piketī, Tomass. 2015. *Kapitāls 21. gadsimtā*. Rīga: Lauku bibliotēku atbalsta biedrība.
- Rajevska, Olga. 2018. "Do Pension Funds' Participants in Latvia Track the Profitability of Their Pension Savings?" *No New Challenges of Economic and Business Development – 2018: Productivity and Economic Growth : PROCEEDINGS*, University of Latvia, 540–48. <http://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/48890>.
- Raudla, Ringa, un Karsten Staehr. 2003. "Pension Reforms and Taxation in Estonia". *Baltic Journal of Economics* 4(1): 64–92.
- Roll, Stephen P., Blair D. Russell, Dana C. Perantie, un Michal Grinstein-Weiss. 2019. "Encouraging Tax-Time Savings with a Low-Touch, Large-Scale Intervention: Evidence from the Refund to Savings Experiment". *Journal of Consumer Affairs* 53(1): 87–125.
- Salotti, Simone. 2010. "Global Imbalances and Household Savings: The Role of Wealth". *The Social Science Journal* 47(1): 21–44.
- Sauka, Arnis, un Tālis Putniņš. 2021. *Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.–2020. gadā*. Rīga: SSE Rīga Ilgtspējīga biznesa centrs.
- Schrooten, Mechthild, un Sabine Stephan. 2005. "Private Savings and Transition". *Economics of Transition and Institutional Change* 13(2): 287–309.
- Sommers, Jeffrey. 2018. "Decline of the demos: Latvia, the face of New Europe and austerity's return". *No Crises in the post-Soviet space from the dissolution of the Soviet Union to the conflict in Ukraine*, red. Felix Jaitner, Tina Olteanu, un Tobias Spöri. Routledge.
- Steinert, Janina I. u.c. 2018. "Do Saving Promotion Interventions Increase Household Savings, Consumption, and Investments in Sub-Saharan Africa? A Systematic Review and Meta-Analysis". *World Development* 104: 238–56.
- Thaler, Richard H. 1990. "Anomalies: Saving, Fungibility, and Mental Accounts". *Journal of Economic Perspectives* 4(1): 193–205.